

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวกับบุตรในทางพุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมที่เกี่ยวกับบุตรในทางพุทธศาสนาเถรวาท เช่น หลักธรรมที่เป็นหน้าที่ของบุตร หลักธรรมที่สนับสนุนและส่งเสริมความเป็นบุตรที่ดี และหลักธรรมที่บุตรพึงปฏิบัติต่อสังคมเป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการวิจัยไว้ดังนี้

๓.๑ หลักธรรมที่เป็นหน้าที่ของบุตรในทางพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑.๑ หน้าที่ของบุตรธิดาที่ควรปฏิบัติต่อบิดามารดา

๓.๑.๒ หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา

๓.๒ หลักธรรมเกี่ยวกับบุตรตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๓.๒.๑ ความกตัญญูกตเวทิตะ

๓.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบัน

๓.๒.๓ ความกตัญญูต่อสรรพสัตว์

๓.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๓.๒.๕ เบญจศีล และเบญจธรรม

๓.๒.๖ สัปปริสธรรม ๗

๓.๒.๗ กัลยาณมิตรธรรม ๗

๓.๒.๘ สัปปริสปัญญา ๓

๓.๓ หลักธรรมที่บุตรพึงปฏิบัติต่อสังคมในทางพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๓.๑ ความเคารพ

๓.๔ สรุป

๓.๑ หลักธรรมที่เป็นหน้าที่ของบุตรในทางพุทธศาสนาเถรวาท

บิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรธิดาอย่างยิ่งเกินจะกล่าวพรรณนาให้ครบถ้วนได้ เริ่มตั้งแต่ท่านทั้งสอง เป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตแก่บุตรธิดาจนมกล่อมเลี้ยง อยู่ในครรภ์จนกระทั่งคลอดออกมา และเติบโตเป็นผู้ใหญ่ บิดามารดาเลี้ยงดูให้การศึกษา หาทรัพย์มรดกไว้ให้บุตรธิดาผู้เป็นที่รัก บุตรธิดาจึงควรทำคุณตอบแทนคุณบิดามารดา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า ทิศ ๖^๑ เพราะเป็นทิศที่อยู่ร่วมกับ

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

บุคคลเรา ในสังคาลสูตร ได้แสดงถึง ทิศ ๖ นั้น คือ บุคคลต่างๆ ตามประเภทที่มีความเกี่ยวข้องกับสังคมแต่ละฝ่ายปฏิบัติหน้าที่ต่อกันในฐานะบุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคล

๓.๑.๑ หน้าที่ของบุตรธิดาที่ควรปฏิบัติต่อบิดามารดา

พระเทพญาณวิศิษย์ (ชัยทวี คุดตจิตฺโต) ได้กล่าวถึงบิดามารดาว่า “เป็นบุคคลพิเศษเป็นบุคคลสำคัญของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตร เป็นผู้ให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดู ให้ศึกษาเล่าเรียน ให้ความรักความเอาใจใส่ ความรักของท่านนั้นยิ่งใหญ่หนักเพราะเป็นความรักที่มั่นคงดุจขุนเขาไม่จีจางหน่วยเร็วเหมือนความรักอย่างอื่นเช่น ความรักของหนุ่มสาว เป็นต้น”^๒ ดังนั้นบิดามารดาจึงเป็นผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อบุตรมากเหลือพรรณนาให้ครบถ้วนได้ เพราะทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตและเฝ้าทะนุถนอมตั้งแต่อยู่นครรรภ์ จนกระทั่งคลอดออกมา การบำรุงมารดาบิดา ถือเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาที่ต้องกระทำแม้ในปัจจุบันโดยไม่ต้องรอให้บิดามารดาจากโลกนี้ไปแล้วจึงคิดอยากตอบแทน

การบำรุงบิดามารดาโดยสม่ำเสมอ เขาย่อมได้รับความเจริญทั้งในโลกปัจจุบันและโลกภายหน้า ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในสพรมกสูตร และ โสณนันทชาดกว่า “เพราะการปรนนิบัติในมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^๓ ซึ่งนอกจากนี้ในมงคลสูตรที่ ๑๑ ยังได้กล่าวไว้ว่า “มาตาปิตุอุปัฏฐาน” หมายถึง “การบำรุงมารดาบิดา”^๔ ซึ่งสามารถกระทำได้ ๒ ทางคือ

๑) การบำรุงทางกาย

๒) การบำรุงทางใจ

๑) การบำรุงมารดาบิดาทางกาย บุตรธิดาเมื่อรู้อุปการคุณของมารดาบิดาแล้วควรหาโอกาสตอบแทนคุณท่าน ทั้งในเวลาที่ยังมีชีวิตและเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ซึ่งในสังคาลสูตรกล่าวไว้ ๕ ประการ คือ^๕

๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๒) จักทำกิจการงานของท่าน

๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล

๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท

^๒ พระเทพญาณวิศิษย์ (ชัยทวี คุดตจิตฺโต). มงคล ๓๘ ประการ ทางก้าวหน้าของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา. ม.ป.ป.), หน้า ๕๔ - ๕๕.

^๓ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มงคลกถาปิณี แปล เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๙). หน้า ๒๑๖.

^๔ ชุ.ช. (ไทย) ๒๕-๖/๗.

^๕ ที.ปา (ไทย) ๑๑-๒๖๗-๒๑๒.

๕) เมื่อท่านล่องลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรอย่างมากมายเหลือที่จะกล่าวได้ครบถ้วนเริ่มตั้งแต่ท่านทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตแก่บุตร ธิดาและการได้ทะนุถนอมเลี้ยงมาจนเติบโตใหญ่โดยลำดับในการศึกษา หาทรัพย์มรดกให้บุคคลผู้เป็นบุตร บุตรธิดาจึงต้องกระทำการบำรุงมารดาบิดาทั้งในเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ทั้งในเวลาเมื่อท่านล่องลับไปแล้ว การตอบแทนที่ถือเป็นหน้าที่ของบุตรตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านกล่าวไว้ว่าบุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ หมายถึง การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปัฏฐาก ด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอหรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำได้ ใด ๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่งต้องรีบกระทำ บุตรธิดาหลายคนที่ไม่รู้คุณปล่อยปะละเลยต่อหน้าที่ไม่บำรุงมารดาบิดาในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ เวลาที่ท่านล่องลับไปแล้วก็ทำให้หมดโอกาสในการที่จะตอบแทนคุณ

การเลี้ยงดูทางกาย ด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย เป็นความจำเป็นหากบุตรไม่ใส่ใจ ไม่เลี้ยงดูแล้วใครจะใส่ใจเลี้ยงดู ผู้เป็นบุตรจึงควรใส่ใจดูแลโดยสม่ำเสมอ แม้จะมีกิจธุระใดก็ต้องพยายามปลีกเวลามาดูแล ต้องหาโอกาสไปเยี่ยมเยียนไม่รอโอกาส เพราะการรอโอกาสอาจไม่มีโอกาสก็ได้ บุตรธิดาบางคนรู้บุญคุณมารดาบิดาแต่ไม่มีโอกาสได้กตเวที ทำการตอบแทนต้องเสียใจเพราะมารดาบิดาได้จากโลกนี้ไปแล้ว เพียงการทำบุญอุทิศให้ ไหนเลยจะชื่นใจเท่าการบำรุงดูแลในขณะที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่ ดังคำบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ ตอนหนึ่งว่า “แม่แก่เต้าหมายเจ้าช่วยรับใช้ เมื่อยามไข้หมายเจ้าเฝ้ารักษา เมื่อยามถึงวันตายวายชีวา หวังลูกช่วยปิดตาเมื่อสิ้นใจ” ถ้าบุตรธิดาไม่ใส่ใจดูแลมารดาบิดา ละเลยต่อท่านทั้งสองแล้วคงดีสู้ไม่เท่าไม่ได้ มีคำกล่าวที่ว่า “ไม้เท้าของคนเฒ่า ดีกว่าลูกเฒ่าออกตัญญู”^๖ เพราะไม้เท้านั้นเป็นสิ่งช่วยผู้ที่ชราเวลาจะลุกใช้ไม้เท้ายันพื้นพยุงกายลุกได้ ในคราวที่จวนจะล้ม ใช้ไม้เท้ายันกันมิให้ล้มได้ หรือหากพลัดล้มลงไปก็ยังใช้ไม้เท้ายันพื้นพยุงกายลุกขึ้นยืน และเดินต่อไปได้ ในที่มีดยังสามารถใช้ไม้เท้าคลำทางเดินไปได้ หากมีหลุมในหนทางที่เดินไปไม่เท่ายังใช้วัดหรือหยั่งดูได้ ป้องกันมิให้พลัดพลั้งตกลงไปจนเกิดอันตราย หรือมีสิ่งขวางกั้นทางเดิน ผู้ชราที่ยืนตามืดมัวมองอะไรไม่ค่อยเห็นไม้เท้ายังช่วยบอกให้รู้และสามารถหลบหลีกได้ แม้มีสัตว์ร้ายจะมาขบกัดทำร้ายไม้เท้ายังใช้ป้องกันและขับไล่สัตว์เหล่านั้นมิให้เข้ามาทำร้ายได้ การเลี้ยงดูทางด้านร่างกายนี้บุตรธิดาพึงกระทำการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาให้สมบูรณ์ ตามศักยภาพความสามารถของตน มารดาบิดาถือเป็นปูชนียบุคคลของบุตรธิดา ในฐานะผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมาตั้งแต่คลอดจนเติบโตใหญ่ มารดาบิดาถือว่าเป็นบุคคลที่ควรบูชา การบูชาทางด้านร่างกายนี้เรียกว่า “อามิสบูชา”^๗ หมายถึง การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ เครื่องยินดี ที่ทำให้ผู้รับเกิดความโสมนัส ปิติ ความอัม

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕-๒๐๐-๒๘๙-๒๙๐

^๗ อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐-๑๕๗-๑๒๔.

ใจ เช่น บุตรระลึกถึงคุณของมารดาบิดาและบูชาท่านด้วยดอกมะลิหรือบูชาท่านด้วยปัจจัย ๔ ตามที่ท่านประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ที่คัดสรรแล้วว่าเหมาะสม เป็นต้น

การเลี้ยงดูทางใจ คือการเลี้ยงดูด้านจิตใจ คือ เลี้ยงใจด้วยการประพฤติปฏิบัติตนเป็นบุตรที่ดีประคับประคองจิตใจของมารดาบิดาให้มีสมนัสอยู่เสมอ ไม่ให้ท่านต้องทุกข์ใจ ลำบากใจ ตรอมใจ หรือกระทำจิตใจของมารดาบิดาให้หม่นหมอง เพราะในปัจจุบันบุตรบางคนประพฤติตนไม่ดีไม่รักษาน้ำใจมารดาบิดา เป็นคนเอาแต่ใจตน ไม่อยู่ในอาวาท ไม่รับฟังคำบอกคำเตือนของมารดาบิดา แม้ในการเลี้ยงทางกายด้วยวัตถุต่าง ๆ นั้นก็ต้องมีทางจิตใจเจืออยู่ด้วยตลอดเวลาในขณะที่ให้ปัจจัย ๔ ต้องให้ความเคารพด้วยความรัก ด้วยการบูชา ดังนักปราชญ์กล่าวว่า "หากบุตรเพียงแต่เลี้ยงดูบิดามารดาด้วยให้อาหารอย่างเพียงพอ มีที่ให้อยู่อาศัย มีเสื้อผ้าให้สวมใส่ นำไปรักษายามเจ็บป่วย และมีความรัก แต่ปราศจากความรู้สึกเคารพและเชื่อฟังอย่างลึกซึ้งต่อบิดามารดา ความสัมพันธ์ที่เขามีต่อบิดามารดาจะไม่แตกต่างจากความสัมพันธ์ที่เขามีต่อสัตว์เลี้ยงในบ้าน"^๘ การเคารพและเชื่อฟังมารดาบิดาจึงเป็นสิ่งที่ทำให้มารดาบิดาสบายใจภูมิใจ เป็นการบำรุงเลี้ยงทางด้านจิตใจด้วย เพราะวาบุตรธิดาที่ประเสริฐที่สุด คือ บุตรที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา บุตรอาจจะแสดงอาการดื้อรั้นอย่างสุภาพเป็นบางครั้ง แต่ถ้าเห็นว่าความเห็นของตนถูกเลย ก็ควรจะแสดงความเคารพเชื่อฟังมารดาบิดาต่อไป อย่าได้แสดงความไม่สุภาพออกมาเป็นอันขาด เพราะจะทำให้มารดาบิดาได้รับความทุกข์ยากลำบากใจ บุตรควรเอาใจใส่ดูแลมารดาบิดาโดยไม่กล่าววาจาที่ไม่ดีออกมา การกระทำได้กล่าวนี้ถือว่าเป็นการกระทำอันดีงามและถูกต้องตามหลักธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเรียกว่า "ปฏิบัติบูชา" หรือ "ธรรมบูชา"

ด้วยเหตุผลดังกล่าว บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นไปอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดีทั้งมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดาอย่างไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ พระพุทธเจ้าทรงยอมรับนับถือการทำความกตัญญูกตเวทีของบุตร ต่อบิดามารดา พระองค์ทรงสรรเสริญว่า “การเลี้ยงดูบิดามารดา เป็นมงคลอย่างสูงสุด”^๙ และเป็นคุณธรรมที่สูงส่ง ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดาได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า “แม้ท้าวสักกะได้รับส่วยผลบุญในสวรรค์ เพราะได้สมาทานวัตรบท ๗ ประการซึ่งอยู่ใน ๗ ข้อนั้น คือ การได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีพ”^{๑๐} เมื่อบุตรนั้นเป็นคนดี บิดามารดา

^๘ วิมลชัย มูลศิลป์ และจ่านง อธิวัฒน์สิทธิ์. จรรยาสุภาพชนในทัศนะของขงจื๊อเม่งจื๊อและปราชญ์ท่านอื่น ๆ. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นอ้อ. ๒๕๓๒), หน้า ๑๘.

^๙ ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖/๗.

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

ย่อมเบาใจ สบายใจ ใจสงบเหมือนได้ขึ้นสวรรค์ การกระทำของบุตรให้เป็นคนดีที่สุดจนกระทั่งความเป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด หมดจดจากกิเลส ชื่อว่า ตอบแทนบุญคุณของบิดามารดาได้

๒) ช่วยบิดามารดาทำกิจการงาน บุตรต้องเอาใจใส่ในกิจธุระของบิดามารดาทั้งภายในบ้านและนอกบ้าน ซึ่งบิดามารดาทำอยู่เป็นประจำ บุตรต้องทำแทนเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ และตอบแทนหรือเมื่อมารดาบิดาฝากก็ให้รับทำด้วยความยินดีให้สะอาดเรียบร้อยและถูกต้อง เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระความเหนื่อยยากของบิดามารดาตลอดเวลา เช่น กิจภายในบ้าน ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของบิดามารดาภายในบ้าน กิจการหน้าที่เหล่านี้บุตรธิดาต้องพยายามทำงานช่วยท่านสุดความสามารถและกำลังของตนเช่น เมื่อยังเด็กก็ควรช่วยบิดามารดา กวาดบ้าน ถูบ้าน รดน้ำต้นไม้ ซักผ้า ล้างถ้วยชาม เป็นต้น เมื่อเติบโตแล้ว ทำงานที่หนักได้เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องกระทำแทนท่านควรประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี กิจภายนอกบ้าน เป็นหน้าที่ต้องกระทำนอกบ้าน ได้แก่ อาชีพที่ต้องออกไปทำนอกบ้านเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว หรือกิจการกุศลสาธารณประโยชน์เพราะถือว่า การงานบางอย่างบุตรธิดาไปช่วยได้ แต่บางอย่างไปช่วยไม่ได้หรือเป็นอาชีพต่างๆ คือ ทำไร่ ทำนา ค้าขาย เป็นต้น บุตรธิดาต้องไม่นิ่งดูตายภายในกิจการงาน อันจะเป็นการแบ่งเบาภาระกับบิดามารดาอย่างสบายกายและสุขใจ การไม่เพิ่มภาระให้บิดามารดาหนักใจเนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ที่มีภาระหน้าที่การงานมากมายอยู่แล้ว ทั้งภายในบ้านและนอกบ้านอันที่เป็นการกระทำนอกบ้าน ซึ่งเป็นการหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวให้มีทรัพย์สมบัติสร้างฐานะให้บุตร ถ้าหากว่าบุตรประพฤติตนไม่สนใจโอวาทการกล่าวพร่ำสอนของบิดามารดา ไม่นำเอาโอวาทคำสั่งสอนนั้นมาประพฤติปฏิบัติ ย่อมเป็นที่หนักอกหนักใจของบิดามารดา

พระพุทธศาสนากล่าวถึงการทำงานกิจธุระเพื่อความอยู่ดีมีสุขเหมาะสมย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้และภพหน้าด้วยธรรม ๔ ประการ คือ^{๑๑}

๑) อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความเพียร คือ กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีพด้วยการใดประกอบด้วยความขยันหมั่นเพียร ประกอบด้วยปัญญา

๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำได้มาโดยธรรมเขาย่อมรักษาคุ้มครองโภคทรัพย์

๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี คือ กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจรจาสนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอยู่อาศัย บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ด้วยความศรัทธา ด้วยจาคะ ด้วยปัญญา

^{๑๑} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๑.

๔) สมชีวิตา คือ ความเป็นอยู่อย่างเหมาะสม กุลบุตรในโลกนี้ รู้ทางเจริญแห่งโลก ทรัพย์เลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก

พระพุทธศาสนา กล่าวถึงบุคคลที่ทำการตอบแทนบิดามารดาหรือกตัญญูกตเวที ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญและได้รับการสรรเสริญ ดังพุทธพจน์ว่า กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพนับถือ บูชามารดาบิดา บุตรภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชวานา เพื่อนร่วมงาน เทวดาผู้รับ พิธีกรรมและสมณพราหมณ์ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วย น้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชวานา เพื่อนร่วมงาน เทวดาผู้รับพิธีกรรมและสมณพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพนับถือ เป็นผู้ควรแก่การยกย่องสรรเสริญเป็นที่ยินดีของบุคคลต่างๆเพราะได้ทำประโยชน์แก่ บุคคลภายในครอบครัวและปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบ สุกติในโลกสวรรค์^{๑๒} กุลบุตรนั้นมีน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน กุลบุตรผู้อันมารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ เพื่อน ชวานา เพื่อนร่วมงาน เทวดาผู้รับพิธีกรรม และสมณพราหมณ์ อนุเคราะห์แล้ว มุ่งหวังความเจริญฝ่ายเดียวไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๓}

๓) การดำรงวงศ์สกุล บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์สกุลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ ตลอดไป เป็นหน้าที่บุตรที่จะต้องกระทำด้วยความมุ่งมั่น มีความมานะขยันหมั่นเพียร เพราะฉะนั้น ขึ้นอยู่กับบุตรเป็นสำคัญ จะทำให้วงศ์สกุลเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมย่อมนั้นเป็นหน้าที่ของบุตรที่สืบทอดวงศ์ สกุล ถึงพร้อมด้วยความมุ่งมั่น บิดามารดาใช้ชีวิตที่ถูกต้อง ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม บุตรธิดาต้องเดินตาม การดำเนินชีวิตของบิดามารดานั้น เพื่อการนำไปสู่จุดหมายอันดีงามของการดำเนินชีวิต การดำรงอยู่ ของสกุล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร เพราะการกระทำดีตามแบบอย่างที่ดีที่ได้รับการประพฤติ ปฏิบัติที่ถูกต้องของบิดามารดาหรือของบรรพบุรุษที่ดี วงศ์ตระกูลจึงเจริญมั่นคงเป็นปึกแผ่นมั่นคง ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของปวงญาติพี่น้อง ดังนั้น ความรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาทุก คนปฏิบัติดีต่อกัน ผู้อ่อนวัยกว่าแม้จะดีกว่า ลาภยศ หรืออำนาจวาสนา ก็ไม่หยิ่งอวดดีถือตัว คงเคารพ ญาติผู้มีวัยเสมอกัน ผู้ใหญ่กว่าและผู้น้อยกว่า ซึ่งแต่ละฝ่ายมีความรักความสามัคคี เป็นการสืบวงศ์สกุล มีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่เสมอ^{๑๔}

^{๑๒} ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

^{๑๓} ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

^{๑๔} พระมหาภูเนต จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗-๕๘.

๔) การประพุดิตนให้สมควรได้รับทรัพย์มรดก บุตรธิดาต้องประพุดิตปฏิบัติตนเป็นคนดี มีความรู้ความสามารถ เหมาะสมที่จะรับทรัพย์มรดกที่พ่อแม่ให้ไว้ได้ เพราะว่าบุตรธิดายึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาประพุดิตปฏิบัติด้วยเหตุผลที่ว่าบุตรธิดาที่ดีจะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา เหตุผลดังกล่าวมานี้เชื่อว่าย่อมรักษาทรัพย์สมบัติให้คงอยู่ตลอดไปได้ เพราะเป็นทายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล การประพุดิตนให้เหมาะสมกับทายาทที่สมควรรับทรัพย์มรดกของตระกูล สิ่งที่จะต้องพิจารณา ได้แก่ จะต้องหลีกเลี่ยงไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข ๖ คือ ทางแห่งความเสื่อม นำมาซึ่งความหายนะแก่ทรัพย์สมบัติและเป็นที่ตั้งแห่งความไม่มั่นคงของวงศ์สกุล เช่นคำว่าการดื่ม น้ำเมา การเที่ยวกลางคืน การคบคนชั่วเป็นมิตร

เมื่อบุตรเว้นจากสิ่งมอมเมาต่าง ๆ เหล่านี้ ประพุดิตนอยู่ในสุจริตธรรม ตั้งอยู่ในโอวาทของบิดามารดาแล้ว จะทำให้ท่านมีความสุขทั้งกายและใจ ดังนั้น อบายมุขจึงเป็นช่องทางให้ครอบครัวและสังคมเดือดร้อนตลอดทั้งการทำลายและการส่งเสริมความ เจริญรุ่งเรือง^{๑๕} เพราะว่าเมื่อหวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงอบายมุขทั้งหลายเพราะเป็นเหตุให้นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและครอบครัว ผู้อื่นเชื่อว่าประพุดิตนสมควรแก่ความเป็นทายาทของวงศ์ตระกูล^{๑๖}

๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้ท่าน การทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้ท่าน ที่ล่วงลับไปแล้ว ถือว่าเป็นความดี เพราะว่าเป็นการสั่งสมบุญให้เป็นเหตุ ซึ่งจะนำความสุขมาให้^{๑๗} เพราะฉะนั้น บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นผู้มีคุณต่อบุตรธิดา บุตรธิดาจึงไม่ควรลืมการทำบุญอุทิศให้เมื่อท่านล่วงลับไป การทำบุญอุทิศแก่บิดามารดาหรือการทำให้จิตใจเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้นเมื่อมีโอกาสจึงทำบุญให้ท่านเพื่อกระตุ้นให้จิตใจน้อมไปในเรื่องคุณงามความดีหรือเป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งการทำบุญอุทิศทักษิณตามวาระต่างๆเป็นต้นการทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก่บิดามารดา ทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และหลังจากที่ท่านเสียชีวิตแล้ว การทำบุญอุทิศแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปุพพะเปตะพลี หรือ ญาดิพลี ต้องทำบุญบังสุกุลกรวดน้ำ อุทิศส่วนบุญกุศลไปให้บุคคลที่ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญอุทิศให้บิดามารดานี้ เป็นหน้าที่ของบุตรทุกคนโดยเฉพาะการทำบุญจะเป็นอันสงฆ์ติดตามตัวเองไปตลอดกาลทั้งในภพนี้หรือในภพหน้า พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน มิตตสูตรว่า พวกหมู่เกวียนเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรใน

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗-๒๕๓/๒๐๒-๒๐๗.

^{๑๖} พระมหาบุญทอง คุณาธโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๙.

^{๑๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

เรือนของตน สหายเป็นมิตรของคนผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเนื่อง ๆ บุญที่ตนเองทำไว้แล้วเป็นมิตรติดตามตนไปถึงภพหน้า^{๑๘}

สรุปความได้ว่า บุตร ต้องรู้จักเชื่อฟังคำสั่งสอนที่บิดามารดาอบรมสั่งสอนได้นำเอาไปประพฤติและปฏิบัติตาม ด้วยความเต็มใจถือว่าเป็นภาระหน้าที่ที่สำคัญที่จะสืบทอดตามเจตนารมณ์ของบิดามารดา อีกประการคือ การงดเว้นจากอบายมุข ๖ เพื่อเป็นการตัดรากเหง้าของอบายมุขอันจะทำให้ตนเองและสังคมเสื่อมเสีย

๓.๑.๒ หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตร

มารดาบิดากีย่อมอนุเคราะห์บุตร ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- ๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว
- ๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- ๔) หาภรรยาสามีที่สมควรให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

เมื่อบุตรธิดาบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และมารดาบิดาได้อนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องหน้านี้ก็ชื่อว่า กุลบุตรได้ปกป้องทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๑๙}

สรุปความได้ว่า เมื่อท่านเลี้ยงเราแล้วเลี้ยงท่านตอบเป็นหน้าที่ของ ความกตัญญูทเวทีเป็นการเลี้ยงดูทางกายและทางใจให้เป็นสุข ช่วยทำกิจการงานทั้งในบ้านและนอกบ้านเพื่อไม่ให้เป็นการของทางบ้าน การทำงานเพื่อเกื้อกูลในโลกนี้และโลกหน้าประกอบด้วยทิวรรุธรรม ๔ ประการ การดำรงวงศ์สกุลบุตรจะต้องทำหน้าที่สืบตระกูลดำรงตนให้อยู่ในศีลธรรม การประพฤติตนให้สมควรได้รับทรัพย์มรดก และการทำบุญอุทิศไปให้ท่านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ย่อมเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาทุกคนที่ควรประพฤติปฏิบัติ

๓.๒ หลักธรรมเกี่ยวกับบุตรตามคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

หลักธรรมที่สนับสนุนให้บุตรเป็นคนดี หรือสัตบุรุษได้นั้นมีคุณธรรมพื้นฐานสำหรับบุคคลทั่วไป ถ้าประพฤติปฏิบัติตามแล้วย่อมมีความสุขความเจริญอกงามร่มเย็นต่อตนเองและสังคมเป็นหลักธรรมที่ควรส่งเสริมสนับสนุนให้พึงบังเกิดมีอันเป็นสิ่งที่ควรละเว้นและควรรักษาบำเพ็ญ หลักธรรมที่สนับสนุนให้บุตรเป็นคนดี ที่ผู้วิจัยนำเสนอไว้มีหลายประการ คือ ความกตัญญูทเวที เบญจศีล เบญจธรรม สปัจริสธรรม กัลยาณมิตตธรรม สปัจริสบุญญติ

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๓.๒.๑ ความกตัญญูกตเวที

ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทีเพราะเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในสังคม มนุษย์ต้องมีความสำคัญและสิ่งอื่นต้องมีประโยชน์ต่อกันไป เพราะได้รับอุปการะดูแลเลี้ยงดูจากบุคคล ต่างๆ มีบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น อันเนื่องมาจากความมีคุณธรรม ค่านิยมมีทัศนคติและจริยธรรมความกตัญญูเป็นการกระทำคุณงามความดี ผู้ที่มีความกตัญญู ย่อมจะมี ความสุขต่อตนเองและผู้อื่น คำว่า ความกตัญญูกตเวที

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายคำว่ากตัญญูไว้ว่า “ความรู้และ ยอมรับในบุญคุณของผู้อื่นที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณ ณ คนที่รู้จักบุญคุณ เรียกว่า คนกตเวทีกตัญญูกตเวที หมายถึง ความรู้ บุญคุณที่ท่านทำแล้ว ทำตอบ แทนให้ปรากฏนี้เป็นธรรมประกอบโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วย ความสงบสุข”^{๒๐} ความกตัญญู มี ๔ ประเภท ดังจะได้กล่าวต่อไป คือ (๑) ความกตัญญูต่อบุคคล คือ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ ต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติพี่น้อง (๒) ความกตัญญูต่อสถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบัน พระมหากษัตริย์ (๓) ความกตัญญูต่อสัตว์ คือ วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ ช้าง ม้า (๔) ความกตัญญูต่อ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๒๑}

๑) ความกตัญญูต่อบุคคล

ก) ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าในฐานะผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา ทรงเป็นผู้มีอุปการคุณต่อพุทธบริษัทมากมายเนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เองทรงประกาศสัจธรรมให้ปรากฏแก่ชาวโลกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการตรัสรู้คุณธรรมอันวิเศษประเสริฐ อริยสัจ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยการตรัสรู้คุณธรรม ในการดำเนินชีวิตจริงให้พุทธศาสนิกชนด้วยทำให้ดี และเดินสายกลางด้วยสัมมาทิฐิ เดินสายทางมรรค มืองค์ ๘ ได้อย่างถูกต้อง เพราะว่าพระพุทธเจ้ามีคุณอยู่ ๙ ประการ และเมื่อสรุปสั้นเข้า คือ พระปัญญา คุณ พระมหากรุณาธิคุณ และพระวิสุทธิคุณ เมื่อชาวพระพุทธศาสนาทนายาท รู้คุณของพระองค์แล้วย่อม มีการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นการตอบแทนพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

^{๒๐} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๒๑} พระมหาบุญกอง คุณาธาร (มหา), (อ่างแล้ว, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘-๒๐.

ข) ความกตัญญูต่อพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นรัตนะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือพระรัตนตรัยอันเป็นแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้สืบทอดศาสนทายาทของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ คือ ชุมนอันประเสริฐ ผู้รู้ดำเนินตามรอยพระพุทธเจ้า เพื่อให้ชีวิตอันประเสริฐต่อไป คำว่า พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้มาบวชเป็นภิกษุสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรม เพื่อปฏิบัติตามและรักษาพระธรรมวินัยตามความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบแห่งจิตใจ

๒) อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่สงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพาน ตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมรรค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๒๒}

ค) ความกตัญญูต่อบิดามารดา บุตรธิดาถือเอาหน้าที่ควรประพฤติปฏิบัติ อันเป็นหน้าที่ควรกระทำต่อผู้มีพระคุณหรือบุคคลหาได้ ลงมือปฏิบัติให้ปรากฏแก่สังคมเพื่อเป็นที่ยอมรับ เชื่อมั่นให้เกิดแก่สังคมนับถือสิ่งที่ถูกที่ควร ดังผู้มีอุปการะก่อนและทำการตอบแทนกล่าวมีอยู่ ๔ จำพวก^{๒๓}

๑) มารดาบิดา เป็นผู้มีอุปการะต่อบุตรธิดา

๒) ครูอาจารย์เป็นผู้มีอุปการะต่อศิษย์

๓) พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอุปการะต่อพสกนิกร

๔) พระพุทธเจ้า เป็นผู้มีอุปการะต่อพุทธบริษัท

ความกตัญญูตอบแทนท่านผู้มีพระคุณและตอบแทนผู้มีพระคุณในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตรีฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการ คือ^{๒๔}

๑) เป็นพระพรหมของบุตรธิดา (พรหมาติ มาตาปิตโร)

๒) เป็นครูคนแรกของบุตรธิดา (บุพพจริยาติ มาตาปิตโร)

๓) เป็นเทวดาคนแรกของบุตรธิดา (บุพพเทวาติ มาตาปิตโร)

๔) เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)

ฐานะของบิดามารดาแต่ละประการ มีคำอธิบาย คือ เป็นพระพรหมของบุตรธิดา เนื่องจากผู้เป็นบิดามารดามีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่ เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี ต่อบุตรธิดา ความกรุณา ความสงสารห่วงใย เมื่อบุตรธิดาประสบ

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (อ้างแล้ว, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙๘.

^{๒๓} พระเทพสิทธิมนี (โชดก ป.ธ. ๙), *กตัญญูทเวที*, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์เป็นวิทยาทานคุณแม่เจริญ สวัสดิ์ศิริรักษ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑.

^{๒๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

ทุกข์ มุทิตา คือ ความชื่นชมยินดี เมื่อบุตรธิดาได้ดีและอุเบกขา คือความเพ่งดูอยู่ห่าง ๆ เมื่อชีวิตบุตรธิดามีครอบครัวไม่ไปบีบคั้นหรือรบกวนจนเกินไป การที่พระพุทธองค์เปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตรธิดา เพราะคำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาได้แก่ผู้ประเสริฐดังพระพุทธองค์^{๒๕} ทรงเปรียบเทียบพระองค์เองว่า เป็นพรหม ทรงเรียกบุคคลที่มีความประพฤติดีงามมีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม^{๒๖} ทรงเรียกผลการประพฤติธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์

เป็นบุรพเทพของบุตรธิดา เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤติตนเช่นกับเทพ คือ การไม่คำนึงถึงความเสียหายของบุตร มุ่งแต่ให้เกิดความดีความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดพลาดของบุคคล ดังนั้นเทพทั้งหลายนอกจากบิดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดาจึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ ในพระพุทธศาสนามีเทพ ๓ ประเภท ได้แก่^{๒๗}

๑) สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมณนามว่า เป็นเทพโดยสมมุติจากมหาชน ได้แก่ พระราชาและพระราชวงศ์

๒) อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่างๆเป็นเทวดาโดยกำเนิด

๓) วิสุทธิเทพ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระชินาสพและพระปัจเจกพุทธเจ้า

การที่เปรียบเทียบบิดามารดาเป็นเทพ เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรธิดาด้วยจิตบริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจงดงาม เช่น นี้ชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจโดยมีคุณธรรมที่ตาม เพราะธรรมสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพจึงเรียกว่า เทวธรรม^{๒๘} บิดามารดาจึงจัดเป็นบุรพาจารย์ เนื่องจากท่านเป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนผู้อื่น นับตั้งแต่เกิดมาบิดามารดาได้อบรมพร่ำสอนให้รู้จักยืน เดิน นั่ง นอน ทำ พูด คิด อยู่ตลอดเวลาจนมีความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่จึงเป็นครูอาจารย์คนแรก ต่อมาบุตรธิดาจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์ต่อ เพื่อให้คนมีความรู้ความสามารถและคุณธรรมที่ดีอยู่ร่วมกับสังคมได้เป็นอย่างดีมีความสุข การอบรมเลี้ยงดูสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิดามารดาจะต้องทำควบคู่กันเพื่อให้อยู่ในคุณอันมีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมพร่ำสอนให้บุตรเป็นคนดีได้จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนเป็นสิ่งมีคุณค่ายิ่งสำหรับชีวิต **พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)** มีทัศนะในเรื่องนี้ว่าการเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือ บิดามารดาทางฝ่ายกาย คือ ได้ให้กายกำเนิดและการเลี้ยงดูทางด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิตวิญญาณ คือ การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดีงามสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และให้มีโลกุตตรธรรมดี ได้แก่ สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลกด้วย

^{๒๕} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๒๗} ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐.

^{๒๘} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

การรู้ให้เท่าทันต่อธรรมชาติของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต เชื่อว่า ได้ทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่ยอดเยี่ยม ได้แก่ สามารถแนะนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ใด ๆ^{๒๙} เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตรเนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้านสมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติ คือเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญา จึงเป็นผู้ให้จึงควรได้รับการยกย่องบูชา เช่นเดียวกับกบิลมารดาบิดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล พระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของ “อาหุไนยบุคคล” ว่าบุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๓๐}

เนื่องจากบุตรธิดาต้องรู้จักตอบแทนบุญคุณบิดามารดาและกระทำหน้าที่ไม่ปล่อยให้ท่านอยู่อย่างไม่มีผู้ดูแลเอาใจใส่ด้วยการเลี้ยงดูท่านทางกาย ให้มีความสุขทางใจ ก็ให้มีความสุข สมดังคำกล่าวที่ว่า ถ้าบุตรไม่ใส่ใจดูแลบิดามารดาละเลยต่อบิดามารดาแล้วคงดีสู้ไม่เท่าไม่ได้ มีคำกล่าวที่ว่า “ไม้เท้าของคนเฒ่าดีกว่าลูกเฒ่าอกตัญญู”^{๓๑} จึงถือได้ว่าควรรู้จักตอบแทนบุญคุณ ให้มีความสุขท่านทางกายและทางใจ

ง) ความกตัญญูต่อครูอาจารย์ ในทางพระพุทธศาสนา ครูมีบทบาทสำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์^{๓๒} ครูมีฐานะเป็นปูชนียบุคคลซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่อง เพราะเป็นผู้มีความสามารถในการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่กุลบุตร ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม พัฒนาคณะให้มีความรู้และความสามารถและคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ เพื่อให้เกิดมีความรู้และพัฒนาความเจริญรุ่งเรือง ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์สัทธินิเวศน์อันเทวสิกขาได้ระลึกนึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และคุณงามความดี พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดกญาณสิริ ป.ธ. ๙) มีทศนะในเรื่องนี้ว่า ครูอาจารย์ เช่นอาจารย์ผู้ให้ศึกษาบท อาจารย์ผู้สวดกรรมวาจาให้เวลาอุปสมบท อาจารย์ผู้ให้นิสัย อาจารย์ผู้สอนธรรม เป็นผู้มียุโรปการะมากสรุปได้ ๕ ข้อ คือ (๑) ให้เรียนดี (๒) แนะนำให้ดี (๓) บอกศิลปะวิชาโดยสิ้นเชิง โดยไม่ปิดบังอำพรางไว้ (๔) ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย คือ จะไปในทิศไหนก็ไม่ให้อดอยาก ในขณะที่ศิษย์ก็พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ (๑) แสดง

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, พ่อแม่ที่สมบูรณ์แบบและบุตรที่ประเสริฐ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๓๐} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๙-๒๙๐.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙/๕๗.

ความเคารพนับถือ (๒) ด้วยคอยเข้าไปรับใช้ (๓) เชื้อฟังคำสอน (๔) ทำการปฏิบัติอุปัฏฐาก (๕) และตั้งใจเรียนโดยเคารพ^{๓๓} การตั้งอยู่ในคุณธรรมเหล่านี้เป็นการปลูกฝังคุณธรรมของสัตบุรุษ

จ) ความกตัญญูต่อญาติพี่น้อง ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ทั้งเป็นญาติสายโลหิต คือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกัน รวมไปถึงมิตรสหาย คือ เพื่อนร่วมงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยกิจทั้งหลายและผู้มีความเลื่อมและเจริญร่วมกัน^{๓๔} ดังคำที่พระโพธิสัตว์ตรัสว่า “บุคคลชื่อว่าเป็นมิตรเพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้นชื่อว่าเป็นสหายเพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ชื่อว่าเป็นญาติเพราะอยู่ร่วม ๑ เดือนหรือถึงเดือนชื่อว่าเป็นเสมอกับตนก็เพราะอยู่ร่วมกัน ข้าพเจ้านั้น จะพึงละทิ้งมิตร ที่ชื่อว่ากาฬกณิ ซึ่งสนิทสนมกันมานานเพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร”^{๓๕}

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสาสา ปริมาญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยอย่างยิ่ง^{๓๖} เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้มีคุณอบอุ่นไว้นี้เนื้อเชื่อใจกัน และเคารพนับถือให้เกียรติซึ่งกันและกันจากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติมิตร ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังสำคัญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืน เปรียบเหมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่หมู่ในดงในป่า ถึงแม้จะมีลมพายุมาก็ยังมีแรงต้านทานได้ ไม่มีอันตรายเปรียบเทียบกับเหมือนบุคคล เพราะว่ามีมนุษย์ทั้งหลายจำเป็นต้องอาศัยวงศ์ตระกูลเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืนมั่นคงกำจัดอันตรายได้ดังคำที่พระโพธิสัตว์ตรัสไว้ว่า “ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแม้ต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่า ย่อมต้านทานพายุได้ พายุย่อมพัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยว แม้ไม้ใหญ่เป็นเจ้าแห่งป่าให้หักโค่นได้”^{๓๗} การแสดงออกถึงความกตัญญูต่อกันด้วยดี ด้วยการสงเคราะห์นั้นเป็นการแสดงออกถึงความรักความเคารพ ความเมตตา กรุณาต่อญาติ แม้แต่พระพุทธเจ้าพุทธองค์ทรงบำเพ็ญญาติตถจริยา คือ การอนุเคราะห์และให้สิทธิพิเศษต่อพระประยูรญาติในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา^{๓๘}

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ความกตัญญูต่อกัน จึงมีความสำคัญสูงส่งและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะบุคคลผู้มองเห็นประโยชน์พึงแสดงความกตัญญูด้วยการสงเคราะห์ตามกำลังของสติปัญญาในทางพระพุทธศาสนาได้จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการคือ^{๓๙}

^{๓๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๓.

^{๓๔} ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๓-๓๙๔.

^{๓๕} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕.

^{๓๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๓๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

^{๓๘} วิม.หา. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗-๑๔๒.

^{๓๙} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๙๘/๔๗๓-๔๗๗.

๑) การสงเคราะห์ญาติด้วยอามิส (อามิสสงคโห)

๒) การสงเคราะห์ญาติด้วยธรรม (ธมมสงคโห)

ในบรรดาการสงเคราะห์ญาตินั้น มีการสงเคราะห์ด้วยอามิส และการสงเคราะห์ด้วยธรรม ทั้งสองประการ การสงเคราะห์ด้วยธรรมย่อมประเสริฐกว่า

๓.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบัน

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่งซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายความเป็นชาติต่อองค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

๑) ความกตัญญูต่อสถาบันชาติ ชาติหรือประเทศ คือสถาบันที่ประชาชนพลเมืองผู้มีเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน มาอยู่รวมกันในการปกครองของรัฐบาลเดียวกันหรือประชาชนชาติเดียวกัน^{๔๐} ในกรณีคนไทยที่ได้อาศัยแผ่นดินที่ตนเกิดอยู่อาศัย จึงต้องทดแทนคุณแผ่นดินซึ่งจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญู กตเวทีตา ส่วนวิธีการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อแผ่นดินหรือสถาบันชาติ สามารถกระทำดังนี้^{๔๑}

๑) จงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของประเทศชาติ เป็นที่เคารพสักการบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน

๒) รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ

๓) ปกป้องและรักษาประโยชน์ของประเทศชาติ ประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้นจึงต้องมีหน้าที่รักษาปกป้องผลประโยชน์ของประเทศชาติต่อไป

๔) ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติ ภูมิใจในความเป็นไทย ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า ขอให้ทุกคนระลึกถึงว่า ทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นที่จะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งในใจ ทั้งในหมู่คณะทั้งชาติ

๕) สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความกรุณาปรานีต่อกันซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

๖) เสียสละประโยชน์ความสุขส่วนตัวและแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

^{๔๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖๘.

^{๔๑} วีรชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร : หจก.อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐-๒๑.

๗) ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองโดยการรับราชการตำรวจ ทหาร พ่อค้าประชาชน ประกอบอาชีพสุจริตและเสียสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

๘) ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันและเสียสละเพื่อประเทศชาติ

๒) ความกตัญญูต่อสถาบันศาสนา พุทธศาสนิกชนและบุตรธิดาควรระลึกถึง พระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนและทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ให้ผู้ นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อให้ดำรงอยู่ได้และเจริญก้าวหน้าเผยแผ่ให้ สืบเนื่องยาวนานปฏิบัติตามคำสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพนับถือเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพราะพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรมและพระวินัย ดังพระพุทธองค์ ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ พระธรรม พระวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยการล่วงไปแห่งเรา (โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺตุโต โส โว มมจฺเจยน สตุถา)”^{๔๒} พระพุทธดำรัสนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ให้ ความเคารพพระธรรม ซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พุทธบริษัทหรือบุตรธิดาจะต้องแทน พระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ ฐูปเทียน ของหอม มีปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ยา รักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และตอบแทนด้วยการปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ การบำเพ็ญ ศิล สมาธิ และปัญญา

การตอบแทนหรือแสดงความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนา ในครั้งพุทธกาลมีอนาถปิณฑิก คหบดีเป็นตัวอย่าง เป็นการปฏิบัติตามหลักคำสอนที่ว่าทายกผู้ให้โภชนะ ชื่อว่า ให้ฐานะ ๔ ประการ คือ ผู้ให้โภชนะโดยเคารพตามเวลาอันควรแก่ท่าน ผู้สำรวจบริโภคนิโคคนั้นให้ผู้อื่นให้ชื่อว่าเพิ่มให้ฐานะ ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะและพละ นรชนผู้ให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศในที่ ตนเกิด^{๔๓} การแสดงออกตอบแทนด้วยลงมือประพฤติปฏิบัติและการเจริญเมตตาภาวนาให้บังเกิดขึ้น ด้วยทางกายกรรม วจีกรรม และมนกรรมอันเป็นกุศล จึงถือเป็นการแสดงความกตัญญูต่อศาสนา

๓) ความกตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ สังคมไทยปัจจุบันสถาบัน พระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย เพราะวาทกษัตริย์ไทย ทรงเป็นผู้นำในทุก ทาง ในอดีตเป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและผู้ปกครองลูก คือไพร่ฟ้า ประชาชนราษฎร คนไทยจึงจงรักภักดีเทิดทูนเข้าไปในสายเลือดรักและเคารพกษัตริย์ เพราะพระองค์ได้ ประกอบคุณงามความดีประชาชนมีความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ได้สืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนพระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างคุณงามความดีทุกด้าน ทรงทำ คุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวง หาสิ่งใดมาเปรียบเทียบมิได้ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย

^{๔๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๔๓} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๙/๙๘.

กรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งก่อนและหลัง การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญงอกงามของประเทศ ความร่มเย็นเป็นสุข และความภาคภูมิใจในความเป็นไทย เป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสั่งสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย^{๔๔}

เมื่อพระมหากษัตริย์ไทย เป็นผู้ที่มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ดังนั้นจึงต้องแทนพระคุณของพระองค์ด้วยการปฏิบัติตามพระบรมราโชวาทปฏิบัติตามกฎหมายและตั้งตนอยู่ในศีลธรรมวัฒนธรรมอันดีของสังคมไทยมีความซื่อสัตย์สุจริตหมั่นประกอบคุณงามความดีหน้าที่ของตน เพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง ประกอบสัมมาชีพในการดำเนินชีวิตอันเป็นสิริมงคลแก่ตนเองครอบครัวประเทศชาติและพระศาสนา ก็ถือได้ว่าเป็นผู้มีความกตัญญูในพระมหากษัตริย์

สรุปความได้ว่า ความกตัญญูต่อสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ อันเป็นสถาบันหลักของปวงชน ประชาชนได้รู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาขนบธรรมเนียมประเพณีรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอนที่ควรประพฤติปฏิบัติ และเหตุผลความเคารพสถาบันพระมหากษัตริย์

๓.๒.๓ ความกตัญญูต่อสรรพสัตว์

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกรรม คือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่ไม่ประกอบเจตนา ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี (กุศลกรรม)หรือกรรมชั่ว (อกุศลกรรม)บุคคลจะต้องได้รับผลของกรรมนั้นเสมอ^{๔๕} เหตุผลหลายประการมนุษย์เราต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาร่วมโลกเดียวกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทใด เราก็อารักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทนั้น เรามีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ไม่อยากตายเหมือนกัน^{๔๖}

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนมีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้น เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เทียมเกวียนลากเข็นคนหรือสิ่งของต่างๆ ให้คนได้รับประโยชน์การใช้งานของบุคคลหรือช่วยไถนา ลากเกวียนให้กับบุคคลในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ในสมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน ดังในอดีตใช้ช้าง ม้าออกรบเข้าศึกเพื่อป้องกันรักษาประเทศชาติเอาไว้ หรือแม้ปัจจุบันสัตว์บางชนิดให้น้ำนมแก่มนุษย์ดื่มได้ ตั้งแต่ยังมีชีวิตจนกระทั่งตายยังมาทำประโยชน์อีก เช่น เอาหนังมาทำกระเป๋า ใส่สตั๊ด นำเอามาทำรองเท้า เอาซากปลาหวาหรือไดโนเสาร์มาไว้พิพิธภัณฑ์เพื่อไว้ศึกษาให้บุคคลได้รู้ได้เห็นและศึกษาต่อไปในอนาคตนั้นยังมีเรื่องเล่าว่า ในสมัยพุทธกาล โคนันทวีศาลยังสามารถลากเกวียน ๕๐๐ เล่ม ได้สำเร็จเพราะคำที่

^{๔๔} วีรชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก.อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๖๘.

^{๔๕} อัง.ปณฺณก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๙.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒.

พุดจาอันไพบระของพ่อค้าได้รับชัยชนะหรือเรื่องช้างกับลิง ยังได้นำเอาน้ำผึ้งมาถวายพระพุทธเจ้าได้ แม้แต่สัตว์บางชนิด มูลสัตว์ยังมีประโยชน์นำมาเป็นปุ๋ยใช้ประโยชน์เกี่ยวกับการเกษตรได้อย่างดีทีเดียว

มนุษย์จึงควรมีความเมตตาต่อสรรพสัตว์ ตามหลักพรหมวิหารธรรม เว้นการเบียดเบียน สัตว์ และรู้คุณค่าของสิ่งที่ตนได้รับประโยชน์ ดังข้อความในขุททกนิกาย ชาดกว่า

“ในบ้านก็ตาม ในป่าก็ตาม สถานที่ใดบุคคลได้รับความ
ความสุขสถานทีนั้นเป็นที่เกิด เป็นที่เจริญเติบโต ของคนทีรู้จักเหตุ
อันควรและไม่ควร บุคคลมีชีวิตอยู่ในสถานที่ใด พึงไปสถานที่
นั้น ไม่พึงให้ที่อยู่ทำลายตนเสียเลย”^{๔๗}

สรรพสัตว์มีคุณมีประโยชน์เช่นกันเพียงแต่น้อยแตกต่างกัน เช่น นำโคมาใช้ในพระราชพิธีจรดกรณาวุธหรือทำคุณประโยชน์อื่น ๆ จึงกล่าวได้ว่า สัตว์ทั้งหลายส่วนมากมีบุญคุณต่อมนุษย์ มนุษย์ได้รับประโยชน์จากสัตว์ จึงควรตอบแทนคุณของสัตว์เหล่านั้นด้วยจิตที่มีเมตตา ไม่เบียดเบียน สัตว์ให้ได้รับความความทุกข์ความเดือดร้อน เพราะตนรักสุขเกลียดทุกข์ฉนั้นใด ทุกชีวิตก็รักสุขเกลียดทุกข์ ฉนั้น จึงไม่ควรสร้างความทุกข์ให้แก่กันและกัน

๓.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้น^{๔๘} ส่วนคำว่าสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและสังคมที่แวดล้อมมนุษย์อยู่^{๔๙} ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หมายถึง ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๕๐} มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งมนุษย์ดังนั้นธรรมชาติ จึงมีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ มนุษย์จึงต้องแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย

ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังปรากฏในครั้งพุทธกาล เช่น การประสูติ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์ พระพุทธศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยในรูปของปัจจัยสี่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคล้วนแต่อาศัยสภาพต่างๆของธรรมชาติทั้งสิ้น

การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร จึงเป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า “ชนเหล่าใดปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์ ปลูกป่าสร้างสะพาน ขุดสระน้ำให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเกิดแก่ชนเหล่านั้น

^{๔๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๕/๗๘.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๒๐.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (อ่างแล้ว, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗.

ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ คนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้วย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน”^{๕๑} มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่าง ตามที่มนุษย์ต้องการและปรารถนาถึงกระนั้นก็ยังไม่เพียงพอกับความปรารถนานั้นให้หมดไปได้

การจัดสิ่งแวดล้อมด้วยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้มีความกตัญญูต่อธรรมชาติ มีตัวอย่างเล่าไว้ในมหาวาณิชชาดกว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่าไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อเห็นต้นไทรใหญ่ ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ ได้ทั้งน้ำและอาหาร พวกเขาจึงมีความโลภเกิดขึ้นอยากไ้มากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตกเตือนเหล่าพ่อค้าว่า บุคคลนั้นก็ตามนอนก็ตามที่ร่มเงาของตนไม่ใด แม้แต่ใบของตนมันนั้นก็สมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม^{๕๒}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์เรารู้จักธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่ต่อระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์ได้อย่างดี มนุษย์เองก็ต้องรู้คุ้มกันให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต้องพึ่งพาอาศัยกันจึงดำรงอยู่คู่กันตลอดไป การประพาดดินให้เป็นประโยชน์แก่กันเป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพาดสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

สรุปความได้ว่า ความกตัญญูต่อธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา เช่น การประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ถือว่ามีบุญคุณต่อสังคม และบุคคลในการดำเนินกิจการงานต่าง ๆ เพราะถือว่าเป็นการบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อม

๓.๒.๕ เบญจศีล และเบญจธรรม

เป็นธรรมที่คู่กัน คนที่มีเบญจธรรมจัดได้ว่าเป็นผู้มีเบญจศีลด้วย ซึ่งหมายถึงบุคคลที่มีทั้งศีลและธรรมแล้วย่อมจะละเว้นจากการทำความชั่วต่าง ๆ รู้จักควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความดี ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น และประพฤติดุขด้วยกาย วาจา และใจ จะทำให้อยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข ซึ่งเบญจศีล คือ ความประพฤติดุขทางกายและวาจา การรักษากายวาจา ให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ซึ่งธรรมที่ควรงดเว้นได้แก่^{๕๓}

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์
- ๓) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติดูหมิ่นในกาม

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๕๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑๙๖/๔๕๔.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

๔) มุสาวาทา เวมณี เจตนาเป็นเครื่องตเว้นจากการพูดเท็จ

๕) สุราเมรยมัชฌปาทัฏฐาน เวมณี เจตนาเป็นเครื่องตเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้นับว่าขั้นต้นส่วนมากเรียกว่า “สิกขาบท ๕” ข้อปฏิบัติในการฝึกตนบ้าง “ธรรม ๕” เมื่อปฏิบัติตามนี้ก็เชื่อว่าเป็นผู้มีศีล คือ เป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล เพราะคำว่า “เบญจศีล” ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลังมีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น “นิจศีล” คือที่ควรหัดควรรักษาเป็นประจำบ้าง เรียกว่าเป็นมนุษยธรรม ธรรมของมนุษย์ หรือ ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์^{๕๔}

เบญจธรรม คือ ธรรมที่ควรรักษาบำเพ็ญ^{๕๕}

๑) ความเมตตา กรุณา คือ ความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขพ้นจากทุกข์นานัปการ

๒) สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบเลี้ยงชีพโดยสุจริต รู้จักประหยัดและอดออมมีเหตุผลยังนํ้ามาหาเลี้ยงชีพ มีความวิริยะอุตสาหะ

๓) ความสำรวมในกาม คือ การสำนึบในคู่ครองและของรักพอใจในของที่ตนมีอยู่ ไม่ประพฤติกามมากในกาม

๔) ความมีสัจจะ พูดความจริงมีสัจจะประพฤติตนเป็นคนตรงมีความเที่ยงธรรม

๕) ความมีสติรอบคอบหรือมีสติสัมปชัญญะมีสติคอยตรวจตราไม่เลินเล่อโดยการไม่ปล่อยกายและใจให้ตกเป็นทาสของอารมณ์มีการกำหนดรู้อยู่ตลอดเวลาจะพูด จะคิดและจะทำก็ยังกำหนดรู้

เพราะเหตุดังกล่าวนี้นี้ การรักษาศีลถือว่า เป็นการสร้างให้มีความสุขความเจริญในภพนี้และภพหน้าได้ คุณสมบัติของผู้รักษาศีลประพฤติธรรม มีอันสงสยอยู่ ๕ ข้อคือ^{๕๖}

๑) บุคคลผู้มีศีล มีศีลสมบัติในโลกนี้ได้ไภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาท

๒) กิตติศัพท์อันงามของผู้มีศีล มีศีลสมบัติ ย่อมขจรไป

๓) บุคคลผู้มีศีล มีศีลสมบัติจะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พรหมณ์ก็ตาม คฤหบดีก็ตาม หรือสมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่กล้าไม่เก้อเขินเข้าไป

๔) บุคคลผู้มีศีล มีศีลสมบัติ ย่อมไม่หลงลืม สติ ตาย

๕) บุคคลผู้มีศีล มีศีลสมบัติ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดสุคติโลกสวรรค์

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙๖..

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

^{๕๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๑-๓๓๓.

การปฏิบัติด้วยการรักษาศีล และการประพฤติดุริยธรรมจะช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติ มีชีวิตที่ดียิ่งขึ้น และเจริญรุ่งเรืองมีความสุขร่มเย็นต่อตนเองครอบครัวสังคม และประเทศชาติอย่างแน่นอน เพราะถ้าทุกคนมีศีลธรรมแล้วจะทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด และเป็นเด็กและเยาวชนที่ดี สมดังพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาแก่เด็กน้อย ๕๐๐ คนว่า “บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และทศนะดำรงอยู่ในธรรมกล่าวคำสัตย์ ทำหน้าที่ของตนย่อมเป็นที่รักของประชาชน”^{๕๗} การรักษาศีลประพฤติดุริยธรรมทำให้เกิดความมีเมตตา เพราะทำให้มีความเคารพกันนับถือต่อผู้พบเห็น เนื่องจากการมีคุณธรรมต่อการถือศีล มีอานิสงส์ของเมตตา ในเมตตาสูตรมี ๑๑ ประการ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาทั้งหลายรักษา (๗) ไฟ ยาพิษหรือ ศัสตรา กล้ำกรายไม่ได้ (๘) จิตตั้งมั่นได้เร็ว (๙) สีหน้าสดใส (๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย (๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ย่อมเข้าถึงพรหมโลก^{๕๘}

๓.๒.๖ สัปปริสธรรม ๗

สัปปริสธรรม แปลว่า ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี หรือธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ^{๕๙} เป็นธรรมของผู้สงบ มีคุณสมบัติแห่งความดีงามอย่างสมบูรณ์ ทางกาย วาจา และใจหรือมนุษย์ถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของสังคมและประเทศชาติอย่างมีความสุข ร่มเย็น สว่างไสว ถ้าหากเมื่อประพฤติตามธรรม ดังนั้น เพื่อความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุตรธิดา จะได้นำเอาหลักสัปปริสธรรม ๗ ควรนำไปประพฤติปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑) อัมมัญญตา หมายถึง การเป็นคนรู้จักเหตุและผล คือรู้จักหลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำรงชีวิต บุตรธิดาจะต้องรู้จักในการปฏิบัติหน้าที่และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เข้าใจสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติต่อบุตรธิดาตามเหตุผล เช่น พระรัตนตรัย บิณฑบาต ครุอาจารย์ สัตว์ตลอดถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีบุญคุณอย่างไรจึงจะเป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อกตเวที แล้วก็ปฏิบัติตามหลักการนั้นซึ่งจะเป็นเหตุเกิดความกตัญญูต่อกตเวที ดังนั้นตลอดจนขั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติเพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง

๒) อตถัญญตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักจุดมุ่งหมายและจักรวาล คือรู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเพราะรู้จักว่าสุขเป็นผลจากเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลจากเหตุอันนี้ การปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ หรือสิ่งนั้นเขากำหนดวางไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจกรรมที่ตนทำอยู่ในขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะเกิดผลอย่างไร เช่นการรู้ว่า ธรรมชาติเป็นน้ำห้วย หนองคลองบึง และป่าเขา

^{๕๗} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐.

^{๕๘} อ.เอกก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๗.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๔.

ลำเนาไพร เป็นธรรมชาติที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ ส่วนการทำลายธรรมชาติ จะเป็นโทษแก่มนุษย์และธรรมชาติ ตลอดทั้งสัตว์และพืช คือรู้จักความหมายและประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายแท้จริงของชีวิต

๓) อัตตัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักตน คือรู้จักความเป็นจริงว่า ตัวเรานั้นว่า โดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น การปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับอรรถภาพของตนเองในขณะเวลานั้น ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญงอกงามถึงความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

๔) มัตตัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการแสวงหาหรือการบริโภค การใช้จ่ายทรัพย์ การรับแต่พอควรแก่อรรถภาพและการบริโภคปัจจัยด้วยปัญญาอย่างมีประโยชน์และคุ้มค่าเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างผู้บริโภคด้วยกัน และทรัพยากรที่ถูกบริโภค

๕) กาลัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักกาลเวลาที่เหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงานปฏิบัติการต่างๆและที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่ากาลเวลาใดควรทำอะไร และทำให้ตรงเวลาก่อนหลังได้ ตลอดจนถึงการวางแผนเอาไว้เวลาอย่างได้ผล

๖) ปริสัณญูตา หมายถึง ความเป็นคน รู้จักถิ่น รู้จักชุมชนและรู้จักสังคมนั้นๆ รู้จักกิจที่จะต้องประพฤติต่อชุมชนนั้น เพราะว่าเมื่อเข้าไปหาควรทำกิจยา ควรพูดอย่างนี้ เนื่องจากชุมชนนี้มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างนี้ เป็นต้น

๗) ปุคคลปโรปรัญญูตา หมายถึง ความเป็นคนรู้จักเลือกบุคคล คือ รู้จักเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอหยาศัย ความสามารถและคุณธรรมเป็นต้น ใครๆยิ่งหย่อนกว่ากัน รู้จักปฏิบัติตนต่อคนอื่นๆด้วยดีกว่า ควรจะคบหรือไม่ ได้คตืออะไร หรือจะแนะนำสั่งสอนอะไรจึงจะได้ผลดี เมื่อบุคคลเราหรือบุตรธิดาสามารถปฏิบัติตามสัปปุริสธรรม ๗ ประการนี้แล้วย่อมเป็นเหตุผลส่งเสริม เป็นผู้รู้จักบุญคุณของผู้อื่นและตอบแทน ซึ่งเป็นคุณลักษณะของบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทิตา เป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์เบื้องต้นของความเป็นคนดีตามแนวทางพระพุทธศาสนา อันเป็นคุณธรรมสำคัญ อันจะนำไปสู่ความสำนึกทางหน้าที่และสังคม จึงถือได้ว่าเป็นผู้มีภูมิธรรมแห่งคนดี ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการคบค้าสมาคมทั้งบุคคล สัตว์ ตลอดจนถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่างๆด้วยความกตัญญูกตเวทิตาเพื่อให้สังคมโลกมีความสันติสุขต่อไป ^{๖๐}

เมื่อบุคคลเรามีความเป็นสัตบุรุษมีคุณธรรมรอบรู้สิ่งนี้ถูกต้องมีเหตุผล มีความเพียร มีความละเอียดรอบาป เมื่อนำเอาหลักธรรมของสัปปุริสธรรม มาปฏิบัติในชีวิตประจำวันแล้วถือว่าเป็นสัตบุรุษและที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ตนเองเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดินในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมึนเมา คือ สุราและ

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

เมรียอันเป็นเหตุแห่งความเสื่อม และชักชวนผู้อื่นงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ จากการประพฤติดิฉินในกาม จากการพูดเท็จ จากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรีย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๖๑}

สรุปความได้ว่า ธรรมของสัตบุรุษเป็นธรรมที่ทำให้มนุษย์สมบูรณ์ด้วยความเป็นผู้รู้จักเหตุผล ความเป็นผู้รู้จักการปฏิบัติตนเอง รู้จักความเป็นจริง ความเป็นคนรู้จักความพอดี ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสมในการประกอบกิจต่าง ๆ ความเป็นผู้บุคคลถิ่นฐานและความเป็นผู้รู้จักบุคคล เข้าใจความแตกต่าง ความสามารถและคุณธรรม

๓.๒.๗ กัลยาณมิตรธรรม ๗

กัลยาณมิตร ได้แก่ มิตรที่แท้ มิตรที่ดั่งาม หมายถึง ผู้ที่คบหรือเข้าไปหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ^{๖๒} บุคคลที่จะทำให้ผู้อื่นเห็นแล้วนาคบหาสมาคมเป็นมิตรด้วย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์ของกัลยาณมิตรอันเป็นคุณธรรมส่งเสริมให้เป็นคนดีของบุตรธิดาไว้ เพื่อจะทำให้มิตรมีความรักใคร่มากยิ่งขึ้น ซึ่งมีหลักธรรมดังต่อไปนี้^{๖๓}

๑) ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจสร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้ผู้อื่นที่เข้ามาหาหรือผู้ที่เราคบอยากให้เราคบเราอีกต่อไปว่าจะทำอะไรไม่ว่ากิจกรรมารยาท การแต่งกาย การพูดจา ก็ควรเรียบร้อยดีงาม งามทุกอย่างใครเห็นก็อยากคบค้าสมาคมด้วย

๒) ครุ น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งของมิตรได้และมีความปลอดภัย การทำตัวน่าเคารพนี้ เมื่อมิตรหรือบุตรธิดามองดูแล้วจะรู้สึกเราสามารถพึ่งพาอาศัยได้ มีความเป็นผู้ใหญ่พอที่จะพึ่งพาอาศัยได้

๓) ภาวนียो น่าเจริญใจ คือมีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง สิ่งใดที่มิตรไม่ชอบ เราควรละเว้นการกระทำและการพูดสิ่งนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงความบาดหมางใจกัน

๔) วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือรู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไหร่ควรพูดอะไรอย่างไร ให้อะไรระมัดระวังให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน พูดแต่สิ่งที่เป็นมงคล เป็นที่ปรึกษาที่ดี ในเมื่อมิตรหรือบุตรธิดาทำไม่ถูก หรือรู้ไม่จริง เพราะคนเราย่อมมีความผิดพลาดด้วยกันทั้งนั้น จะมากจะน้อยก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ดังนั้นมิตรหรือบุตรธิดาเมื่อมีการกระทำผิดพลาดเราต้องพร้อมให้อภัยกันด้วยการพูดตามเหตุและผลอย่างถูกต้อง

^{๖๑} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๓/๒๐๑/๒๓๑-๓๒๒.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๔.

^{๖๓} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๕) วณักขโม การอดทนต่อถ้อยคำคือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาจากมิตร บุตรธิดา มีความทุกข์อะไรก็พร้อมที่จะรับฟังและการช่วยเหลือให้อยู่ได้ตามความสามารถ ตลอดจนจะกล่าวคำล่วงเกินหรือวิพากษ์วิจารณ์อะไรต่างๆ ก็สามารถฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ พร้อมที่จะให้คำปรึกษา และช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดเวลา

๖) คัมภีร์วิญจะ กะถัง กัตตา กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่เรารู้แต่มิตรไม่รู้พร้อมจะแลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อกัน พร้อมให้การช่วยเหลือแก่มิตรที่ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้องให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องและเหมาะสมได้ต่อไป

๗) โน จัฏฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักชวนเพื่อนไปในทางเสื่อมเสีย หรือขัดต่อศีลธรรม และประเพณีบ้านเมือง ที่สังคมรังเกียจ ตีเตียนก็ไม่ควรทำเพราะจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนแก่ตนเองและสังคมส่วนรวมได้ มิตรที่ดีหรือบุตรธิดาที่ดีจำเป็นจะต้องแนะนำสิ่งที่มีประโยชน์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นการกระทำ การพูด หรือการคิด ทุกสิ่งต้องนำมาซึ่งความสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อมิตรหรือโดยส่วนรวม

สรุปความได้ว่า บุคคลผู้เป็นที่รักเข้าถึงจิตใจสร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง นำเคารพยกย่องรู้สึกอบอุ่นใจ มีความรู้จริงเป็นผู้มีการฝึกฝนปรับปรุงตัวเองอยู่เสมอรู้จักชี้แจงให้คำแนะนำตักเตือนพูดแต่สิ่งที่เป็นมงคล การอดทนต่อถ้อยคำไม่ชักชวนทำที่ขัดต่อศีลธรรม

๓.๒.๘ สัปปริสบัญญัติ ๓

สัปปริสบัญญัติ คือ ธรรมข้อที่สัตบุรุษตั้งเอาไว้หรือบัญญัติของคนดี^{๖๔} ซึ่งจะเป็นคุณธรรมที่บุตรธิดาเมื่อนำมาประพฤติปฏิบัติแล้วจะเป็นคนที่ส่งเสริมสนับสนุนให้เป็นคนดีได้อย่างแน่นอน ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ^{๖๕}

๑) ทาน คือ การแบ่งปันและสละสิ่งของเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

๒) ปัพพชชา คือ การเว้นจากการเบียดเบียนกัน

๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน คือการบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาของตนให้เป็นสุข

เนื่องจากการเลี้ยงดูบิดามารดานั้น ได้ถือเอาหน้าที่ที่บุตรธิดาพึงกระทำอย่างยิ่ง และบุตรควรเป็นผู้มีพฤติกรรมอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ และบุตรธิดาควรมีสัมมาคารวะ รู้กาลที่ถูกต้องเคารพกราบไหว้ เพราะการเลี้ยงดูบิดามารดานั้นมีอยู่ คือการเลี้ยงดูทางกาย ที่อยู่อาศัย หรือปัจจัย ส่วนการเลี้ยงดูทางใจ คือการประพฤติปฏิบัติให้มีความสุข ความอึดเอิบในใจ ตลอดถึงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อเป็นแนวทางแห่งความสุขทางใจอย่างถาวร คำว่าทาน คือการให้ หรือการแบ่งปัน

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๕.

^{๖๕} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖/๔๘.

เสียสละสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ผู้ให้ย่อมมีวัตถุประสงค์ในการให้ที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ^{๖๖}

- ๑) บางคนให้ทานเพราะประสบเข้า
- ๒) บางคนให้ทานเพราะความกลัว
- ๓) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว
- ๔) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาจักให้แก่เรา
- ๕) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี
- ๖) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เราหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ไม่ควร
- ๗) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมจรไป
- ๘) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต

การให้ทานเป็นการบำเพ็ญบารมีอย่างหนึ่งเพราะการสละความเห็นแก่ตัวได้ดี พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญกล่าวถึง การให้ทานมีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ

- ๑) ผู้ใดให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
- ๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมจรไป
- ๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
- ๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์

คำว่า ทาน มีความหมาย ดังนี้

- ๑) ทาน แปลว่า ให้ความหมายว่าให้สิ่งของ คือ ปัจจัย ๔ ข้าว น้ำ ที่อยู่อาศัย ยา รักษาโรค
- ๒) ทาน แปลว่า ตัด หมายความว่า ตัดความตระหนี่ ขำระความตระหนี่ออกจากขันธสันดานของตน ตัดความโลภ ขำระความโลภออกจากขันธสันดานของตน
- ๓) ทาน แปลว่า รักษา หมายความว่า รักษาบุคคลไว้ไม่ให้ตกไปในอบายทั้ง ๔
- ๔) ทาน แปลว่า ของควรให้ ข้อนี้เป็นชื่อของไทยธรรมที่บุคคลบริจาคทำบุญ
- ๕) ทาน แปลว่า เจตนาเป็นเครื่องให้ ข้อนี้เป็นชื่อของความตั้งใจที่บริจาคปัจจัย ๔

สรุปความได้ว่า ทานคือการแบ่งปันเป็นการเสียสละตามโอกาสต่างๆ ถือว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นและย่อมมีอานิสงส์ในภพนี้และภพหน้า เป็นเครื่องหนุนนำให้ได้รับผลของการให้ทานนั้น

^{๖๖} อด.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๒๘๗.

คำว่า ปัพพชชา คือการถือบวช เป็นอุบายฝึกอบรมตนในทางสงบ เว้นจากความชั่วมีการเบียดเบียนกันและกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งคือการประพฤติธรรม ได้แก่การประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เช่น การรักษาศีล การฟังธรรม เจริญสมณะและวิปัสสนา อัมมจริยา คือการประพฤติธรรมขั้นต้น มีการรักษาศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ ไหว้พระสวดมนต์ฟังธรรม และเรียนธรรมเป็นต้น (ปฐมจริยา) การประพฤติธรรมชั้นกลางมีการเจริญสมณกัมมัฏฐาน (มัชฌิมจริยา) การประพฤติธรรมขั้นสูง มีการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน (อุตตมจริยา) การประพฤติธรรมขั้นต้น ได้แก่ การประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ คือ การประพฤติต่อธรรมทางกาย มี ๓ คือ การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์และการไม่ประพฤติผิดในกาม การประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ คือ การไม่พูดเท็จ การไม่พูดส่อเสียด การไม่พูดคำหยาบ การไม่พูดเพ้อเจ้อ การประพฤติธรรมทางใจ มี ๓ คือ การไม่โลภอยากได้ของคนอื่น การไม่พยาบาทปองร้ายเขา ไม่ผูกอาฆาต เป็นสัมมาทิฐิ คือ ไม่เห็นผิดมีแต่เห็นถูก โดยเฉพาะการประพฤติธรรมนั้นเป็นมงคลหลายประการ เช่น เป็นมหากุศลดังประกอบในมงคลที่ ๑๖ เรื่อง พระมิลกเถระ^{๖๗} การประพฤติธรรม เปรียบเหมือนคุณธรรม ที่นำบุคคลให้เป็นสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ เพราะเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้วยังชักชวนแนะนำผู้อื่นให้งดเว้นขาดจากฆ่าสัตว์ด้วย

สรุปความได้ว่า การถือบวชเป็นการประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจเว้นจากอกุศลธรรม มาประพฤติปฏิบัติกุศลธรรมเพื่อเป็นแนวยึดเหนี่ยวจิตใจให้มั่นคง คำว่า “มาตาปิตุอุปัฏฐาน” คือ การบำรุงเลี้ยงดูบิดา มารดาให้เป็นสุข แม้ในมาตาปิตุคุณสูตร พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงไว้ว่า แม้บุตรจะให้มารดานั่งบนบ่าขวา ให้บิดานั่งบนบ่าซ้าย ถ้ายอจจะระบัสสาวะรดลงไปบนบ่าลูก เลี้ยงดูท่านจนตลอดชีวิตก็ไม่สามารถจะตอบแทนพระคุณของท่านให้หมดสิ้นได้ พระคุณของมารดาบิดานั้นท่านเปรียบเทียบไว้ดังนี้ว่า “เอาท้องฟ้ามาเป็นกระดาดสำหรับจดบันทึกพระคุณของมารดา เอาแผ่นดินมาเป็นหมึก เอาน้ำในมหาสมุทรมาเป็นน้ำละลายหมึก และเอาภูเขาสิเนรุรามาเป็นปากกาเขียน ก็ไม่สามารถจะบันทึกให้หมดได้”

ขอยกตัวอย่างกรณีเรื่อง นกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่ พญานกแขกเต้าสนทนากับโกสียะว่ามีพญานกแขกเต้ารำพันอยู่ว่า พรหมณ์นกแขกเต้าทั้งหลายกินเต็มแล้วก็บินไป ส่วนเราตัวเดียวติดบ่วงอยู่ เราได้กระทำความชั่วอะไรไว้หนอ นกตัวอื่นกินเฉพาะท้องเท่านั้นแต่เจ้ากินเกินท้อง เจ้ากินข้าวสาลี ตามความพอใจแล้วยังคาบบินไปอีก ฉางที่ป่าไม้จั่นนั้นเจ้าบรรจุไว้จนเต็ม หรือเจ้ามีเวรกับเรา เราถามแล้วเพื่อนเจ้าเก็บข้าวสาลีไว้ที่ไหน ข้าพเจ้ามิได้มีเวรกับท่าน ฉางของข้าพเจ้าก็ไม่มี ข้าพเจ้าไปถึงยอดไม้จั่นก็ชำระหนี้ และให้กู้ยืมหนี้ ทั้งยังฝังแม่ขุมทรัพย์ไว้ที่ยอดไม้จั่นด้วย ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิดท่านโกสียะโกสียะถามต่อไปว่า “การให้กู้ยืมหนี้และการชำระหนี้ของเจ้าเป็นอย่างไร เจ้าจงบอกถึงการฝังขุมทรัพย์มาซิ เมื่อเจ้าทำดังนั้น เจ้าจะพ้นจากบ่วง” พญานกแขกเต้าตอบว่า “ท่านโกสียะ ข้าพเจ้ามีลูกอ่อนตัว

^{๖๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๕-๑๔๒.

เล็ก ๆ ขนปิกยังไม่ออกลูกนกเล็กๆเหล่านั่น ข้าพเจ้าได้เลี้ยงแล้ว จักเลี้ยงข้าพเจ้า เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงให้พวกเขาอยู่ยืมนี้ พ่อแม่ของข้าพเจ้าแก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบรวงข้าวสาละไปเพื่อท่านทั้ง ๒ นั้น เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงชำระหนี้ที่ท่านได้ให้กู้ยืมไว้ในกาลก่อน ที่ป่าไม้จวนนั้น ยังมีนกอื่นๆอีก ที่ทุพพลภาพ มีขนปิกหมดสิ้นแล้ว ข้าพเจ้าต้องการบุญ จึงให้รวงข้าวสาละแก่นกเหล่านั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการทำบุญนั้นว่า เป็นขุมทรัพย์ การให้กู้ยืมนี้และการชำระหนี้ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าบอกการฝังขุมทรัพย์แก่ท่าน ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิดท่านโกสิยะ”^{๖๘}

เมื่อกุลบุตรบำรุงสมณพราหมณ์ให้เป็นทิศเบื้องบนด้วยหน้าที่ ๕ ประการและสมณพราหมณ์ได้อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการเช่นนี้แล้ว ทิศเบื้องบนนี้ก็ชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว สรุปความได้ว่า มีการประพฤติปฏิบัติชอบพร้อมทั้งการเลี้ยงดูปรนนิบัติบิดามารดา ด้วยทางกายและทางใจให้ดีที่สุด เป็นคุณธรรมที่บุตรควรกระทำการตอบแทนต่อบิดามารดา อันบัณฑิตและเทวดาพึงสรรเสริญยกย่อง

๓.๓ หลักธรรมที่บุตรพึงปฏิบัติต่อสังคม

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเป็นบุตรที่ดีแม้จะมีมากมาย แต่หากสงเคราะห์หลักธรรมเหล่านั้นโดยมุ่งเน้นถึงข้อปฏิบัติที่จะทำให้เป็นบุตรที่พึงประสงค์ในความหมายทางพระพุทธศาสนาแล้ว หลักธรรมดังต่อไปนี้ นับว่ามีความโดดเด่นที่จะทำให้ได้รับผลเช่นนั้นสำหรับผู้ปฏิบัติ กล่าวคือหลักความกตัญญูกตเวที การไม่คบคนพาลคบแต่บัณฑิต ความเคารพ ความเป็นผู้ว่าง่าย เป็นต้นดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ความเคารพ (คารวตา)

การวะ ได้แก่ ความเคารพนับถือ การแสดงความนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพนับถือ เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู ควรเคารพในบุคคลที่ควรเคารพ เพราะบุตรธิดาจะต้องแสดงออก เช่น พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ตลอดถึงความเคารพในสิ่งที่มีชีวิตย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้มีความเคารพ ในพระพุทธศาสนา การวะมี ๕ ประการ ได้แก่^{๖๙}

- ๑) มีความเคารพยำเกรงในพระพุทธเจ้า
- ๒) มีความเคารพยำเกรงในพระธรรม
- ๓) มีความเคารพยำเกรงในพระสงฆ์
- ๔) มีความเคารพยำเกรงในการศึกษา

^{๖๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๘๔/๔๒๓-๔๒๕.

^{๖๙} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

๕) มีความเคารพยำเกรงในกันและกัน

ความเคารพเป็นหลักธรรมที่สอนให้มองถึง หลักของคุณงามความดีตลอดถึงสิ่งอื่นๆ โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจจัดเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง^{๗๐} ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทำความเคารพกันด้วยลำดับพรรษา คือบวชในภายหลังให้ความเคารพต่อผู้บวชก่อน^{๗๑} บุตรธิดาต้องมีความเคารพตามหลักทศ ๖ มีความสำคัญเช่น บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ครูอาจารย์ สามเณรภรรยา มิตรสหาย บ่าวนาย พระภิกษุสงฆ์ คฤหัสถ์^{๗๒} ความเคารพนั้น ถือเป็นความสำคัญเป็นเหตุนำความเจริญและความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ตามหลักธรรมของความเคารพ ๕ และ ๖ ประการ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู เพื่อความมุ่งมั่นแห่งคุณงามความดี หลักคำสอนที่ว่า^{๗๓}

“บุคคลทั้งหลายผู้ถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะจักไม่ไปสู่

อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นมนุษย์แล้วจักบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์”^{๗๔}

ความเคารพนับถือ นั้น ทำให้เกิดศรัทธามีความคารวะ นอบน้อมต่อผู้ใหญ่ผู้มีพระคุณ เป็นผู้เชื่อมั่นในคุณงามความดี ดังมีในพระไตรปิฎกด้วยธรรม ๖ ประการ คือ เป็นผู้มีความเชื่อมั่นในทศาคตเห็นและทำให้แจ้งคือ อมตธรรม ประกอบด้วย^{๗๕}

- ๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า
- ๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
- ๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์
- ๔) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในอริยศีล
- ๕) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในอริยญาณ
- ๖) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในอริยวิมุตติ

ความกตัญญูกตเวที เมื่อจัดแบ่งตามประเภทจึงอาจสรุปได้ว่า ความกตัญญูต่อบุคคล คือ กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง กตัญญูต่อสถาบัน คือ กตัญญูต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กตัญญูต่อสรรพสัตว์ คือ มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย กตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ เห็นคุณค่าในสิ่งที่ตนได้อาศัยและสำนึกในการดูแล

^{๗๐} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๗๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๓๒.

^{๗๓} วิ.จู. (ไทย) ๑๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๖.

^{๗๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๗/๕๐.

^{๗๕} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑.

รักษา การที่บุตรธิดาปฏิบัติตามคำแนะนำพร่ำสอนของบิดามารดา ครูอาจารย์ จึงถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยความเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทิตานั้นเอง

๓.๔ สรุป

จากการศึกษาวิจัยหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุตรในทางพุทธศาสนาเถรวาท บิดามารดาจัดเป็นบุคคลพิเศษ เป็นบุคคลสำคัญของบุตร เพราะทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต และเฝ้าทะนุถนอมตั้งแต่อยู่ในครรภ์ จนกระทั่งคลอดออกมา ให้การเลี้ยงดู ให้ศึกษาเล่าเรียน ให้ความรักความเอาใจใส่ ความรักของท่านนั้นยิ่งใหญ่เพราะเป็นความรักที่มั่นคงดูจุนเขา การบำรุงมารดาบิดา ถือเป็นหน้าที่ของบุตรธิดาที่ต้องกระทำแม้ในปัจจุบันโดยไม่ต้องรอให้บิดามารดาจากโลกนี้ไปแล้วจึงคิดอยากตอบแทน ในมงคลสูตรได้กล่าวไว้ว่า “มาตาปิตุอุปัฏฐาน” หมายถึง “การบำรุงมารดาบิดา” ซึ่งสามารถกระทำได้ ๒ ทางคือ

- ๑) การบำรุงทางกาย
- ๒) การบำรุงทางใจ

การบำรุงมารดาบิดาทางกาย บุตรธิดาเมื่อรู้รูปการคุณของมารดาบิดาแล้วควรหาโอกาสตอบแทนคุณท่าน ทั้งในเวลาที่ยังมีชีวิตและเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ซึ่งในสังคาลสูตรกล่าวไว้ ๕ ประการ คือ

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- ๒) จักทำกิจการงานของท่าน
- ๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

หลักธรรมเกี่ยวกับบุตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่สนับสนุนให้บุตรเป็นคนดี หรือสัตบุรุษได้นั้นมีคุณธรรมพื้นฐานสำหรับบุคคลทั่วไป ถ้าประพฤติปฏิบัติตามแล้วย่อมมีความสุข ความเจริญงอกงามร่มเย็นต่อตนเองและสังคมเป็นหลักธรรมที่ควรส่งเสริมสนับสนุนให้พึงบังเกิดมีอันเป็นสิ่งที่ควรละเว้นและควรรักษาบำเพ็ญ หลักธรรมที่สนับสนุนให้บุตรเป็นคนดี ได้แก่

๑. ความกตัญญูกตเวทิตี ความกตัญญู มี ๔ ประเภท ดังจะได้กล่าวต่อไป คือ (๑) ความกตัญญูต่อบุคคล คือ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ ต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติพี่น้อง (๒) ความกตัญญูต่อสถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ (๓) ความกตัญญูต่อสัตว์ คือ วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ ช้าง ม้า (๔) ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒. เบญจศีล ได้แก่ ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนา ๒) อทินนาทานา เวรมณี ๓) กาเมสุ มิจฉารานา เวรมณี ๔) มุสาวาทา เวรมณี ๕) สุราเมรายมัชชปมาทัฏฐาน เวรมณี

๓. เบญจธรรม คือ ธรรมที่ควรรักษาบำเพ็ญ ได้แก่ ๑) ธรรมเมตตา กรุณา ๒) สัมมาอาชีวะ ๓) ความสำรวมในกาม ๔) ความมีสัจจะ ๕) ความมีสติรอบคอบหรือมีสติสัมปชัญญะ

๔. สัมปยุตธรรม ๗ ได้แก่ ๑) ธัมมัญญูตา ๒) อตถัญญูตา ๓) อตตัญญูตา ๔) มัตตัญญูตา ๕) กาลัญญูตา ๖) ปริสัจญูตา ๗) ปุคคลปโรปรัญญูตา

๕. กัลยาณมิตรธรรม ๗ ได้แก่ ๑) ปิโย น่ารัก ๒) ครุ น่าเคารพ ๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ ๔) วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล ๕) วณักขโม การอดทนต่อถ้อยคำ ๖) คัมภีรญจะ เกะถึง กัตตา ๗) โน จัญญา เน นิโยชะเย

๖. สัมปยุตบัญญัติ ๓ ได้แก่ ๑) ทาน ๒) ปัพพัชชา คือ การเว้นจากการเบียดเบียนกัน ๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน

หลักธรรมที่บุตรพึงปฏิบัติต่อสังคม

๑ ความเคารพ (คารวตา)